

UOT 336.221

VERGİTUTMANIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ PRİNSİPLƏRİ

Rəhimov Rövşən Zamin oğlu*
magistr

Xülasə

Məqalədə vergi qanunvericiliyini formalaşdırılmasında ayrı-ayrı vergi növləri müəyyən edilməsi, onların tətbiqinin vergitutmanın prinsiplərinə uyğunluğu ilə bağlı məsələlər tədqiq olunur. Həmçinin, məqalədə vergi qanunvericiliyi formalaşdırılan zaman əsaslanan vergitutmanın prinsiplərinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün vergitutma elementlərinin də iqtisadi cəhətdən dəqiq müəyyən edilməsi və optimal vergi sisteminin formalaşmasına xidmət etməsi zəruriliyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: vergi qanunvericiliyi, vergiqoyma.

Giriş

Hər bir dövlətdə vergi qanunvericiliyi formalaşdırılan zaman vergitutmanın bir sıra prinsipləri əsas kimi götürülür. Məlum olduğu kimi, vergi qanunvericiliyi vergi sisteminin əsasını təşkil edir [1]. Odur ki, vergi qanunvericiliyi vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin hesablanması, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyiciləri və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını və s. müəyyən edir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq vergitutmanın prinsiplərinə diqqət yetirməyi zəruri hesab olunur.

Vergitutmanın prinsipləri

Ədalətlik prinsipi. Adı çəkilən prinsipə əsasən, dövlət vergilərinin təsir dairəsi hər bir vətəndaşın gəlir və imkanlarını eyni dərəcədə əhatə etməlidir [2]. Adətən, bu prinsipin iki

aspekti fərqləndirilir: üfüqi və şaquli. *Üfüqi ədalətlik prinsipinə* uyğun olaraq, eyni iqtisadi vəziyyətdə olan vergi ödəyiciləri eyni vergi mövqeyində dayanmalıdırlar, yəni onların ödədikləri verginin məbləği bərabər olmalıdır. Bu prinsipin əsasında dayanan ideyaya görə tutulan verginin həcmi vətəndaşın faktiki gəlirlərinin məbləğindən asılı olaraq müəyyənləşdirilməlidir. Başqa sözlə, hər bir vergi ödəyicisinə onun real iqtisadi vəziyyətinə uyğun olaraq yanaşılmalıdır. Lakin, bu halda da müəyyən problemlərin meydana çıxması mümkündür. Məsələn, eyni işi görən və eyni məbləğdə əməkhaqqı alan iki işçidən birinin 1 uşağı, digərinin isə 4 uşağı vardır. Bu halda onları eyni iqtisadi vəziyyətdə olan hesab etmək olarmı? Əlbəttə ki, yox. *Şaquli ədalətlik prinsipinə* əsasən qeyd edək ki, iqtisadi cəhətdən qeyri-bərabər vəziyyətdə olan şəxslər, qeyri-bərabər vergi mövqeyində olmalıdırlar. Yəni, kim daha çox gəlir əldə edirsə (və ya dövlətdən daha çox maddi nemət

*Bakinar Konsaltinq MMC. Bakı şəhəri, AZ 1052. Təbriz küç., 97/7.
r.rahimov@bakinar.com

və xidmət alırsa), onun ödəyəcəyi verginin məbləği də artıq olmalıdır. Bu prinsipin tətbiqi zamanı pensiyaçı və dövlətdən müavinət alan az təminatlı vətəndaşlar istisna olunur.

Səmərəlilik prinsipi. Adı sadalanan prinsipə görə, yığılan verginin məbləği onun yığılmasına çəkilən xərcin həcmindən çox olmalıdır [3]. Buna misal olaraq bir sıra vergi növləri, o cümlədən əmlak vergisi nümunə kimi göstərilir. Belə ki, bəzi mütəxəssislər əmlak vergisinin vergitutmanın səmərəlilik prinsipinə zidd olduğunu sübut etməyə çalışırlar. Onların fikrincə, əmlak vergisinin yığılması zamanı səmərəlilik prinsipinə əməl olunmur. Çünki bəzən yığılan verginin məbləği yalnız əmlak vergisi üzrə vergitutma obyektinin müəyyənləşdirilməsi, vətəndaşların xəbərdar edilməsi, nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi və s. işlərlə bağlı xərclərin ödənilməsinə kifayət edir. Buna baxmayaraq, bir çox mütəxəssislər artıq bu nəzəriyyənin real olmadığını da sübut ediblər. Yəni, iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və təşviqində əmlak vergisinin bir sıra üstünlükləri vardır. Əmlak vergisi vergi ödəyicisinin aktiv olmayan və əsas istehsalat prosesində iştirak etməyən əmlaklara kapital qoyuluşuna marağını azaldır. Bu vergi növü kapitalın daha səmərəli sahələrə yönəldilməsini təşviq edir.

Tarazlıq prinsipi. Qeyd edilən prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, vergi qanunvericiliyi dövlətin və vergi ödəyicisinin maraqlarını bərabərləşdirməyə xidmət etməlidir [2, 3]. Yəni, müəyyən edilmiş vergi sistemi həm büdcə gəlirlərini təmin etməli, həm də vergi ödəyicilərinin iqtisadi vəziyyətinin ağırlaşmasına yol verməməlidir. Burada vergitutma zamanı müəyyən həddin gözlənilməsi də əsas ideya kimi götürülür. Hədd dedikdə, dövlət büdcəsi və vergi ödəyicisi üçün elə bir optimal səviyyə başa düşülür ki, həmin səviyyədən müəyyən kənarlaşmalar həm vergi ödəyicisinin, həm də dövlətin maraqlarına zidd olur.

Bir sözlə, vergi qanunvericiliyinin əsas vəzifəsi elə bir vergi rejimi müəyyənləşdirməkdir ki, bu rejim vergi ödəyicisinin iqtisadi fəallığına mənfi təsir etməməli, eyni zamanda büdcəyə lazım olan həcmdə gəlirlərin (*vergilərin və digər məcburi ödənişlərin*) yığılmasını təmin etməlidir.

Vergi ödəyicilərinin qanuni maraqlarının maksimum nəzərə alınması prinsipi. Bu prinsipə əsasən, vergitutma vergi ödəyicisi üçün dəqiq aydın olmalı və ona əlverişli şəratın yaradılmasını nəzərdə tutmalıdır [2, 3]. Vergi məbləğinin ödənilmə müddəti vergi ödəyicisinə qabaqcadan məlum olmalı və o, qanunvericiliyə edilən dəyişikliklər haqda həmin dəyişikliklərin qüvvəyə minməsindən əvvəl xəbərdar olmalıdır. Bundan əlavə, vergi ödəyicilərinə əlavə çətinliklər yaratmamaq üçün vergitutmanı mürəkkəbləşdirən və yaxud vergi yükünü ağırlaşdıran qanunvericilik aktlarının daha tez müddətdə qəbul edilməsi və növbəti ilin əvvəlində tətbiqi səmərəli olardı. Bu zaman vergi ödəyiciləri qanunvericiliyə ediləcək əlavə və dəyişikliklərə tam hazır olur və gələcək fəaliyyətlərini optimal proqnozlaşdırmaq imkanına malik olurlar.

Həmçinin, qeyd edilən prinsip vergilərin hesablanması və ödənilməsinin sadəliyini və vergi qanunvericiliyinin imkan verdiyi hər hansı bir güzəştdən rahatlıqla istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Müəyyənlik prinsipi. Artıq danılmaz faktdır ki, bir çox hallarda vergi ödəyiciləri tərəfindən qanunvericiliyin pozulması bilavasitə onların öz hüquq və vəzifələri, yaranmış gəlirlər üzrə dövlət qarşısında yerinə yetirməli olduqları öhdəlikləri və s. qanuni hərəkətləri dəqiq bilməmələri nəticəsində yaranır [2, 3]. Yəni, vergilərin hesablanması, ödənilməsi və digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi qanunvericilik baxımından aydın göstərilməli və vergi ödəyicilərinin nəzərinə qabaqcadan çatdırılmalıdır. Beləliklə, vergilər haqqında qanunvericilik elə

tərzdə formalaşdırılmalıdır ki, hər kəs hansı vergiləri, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu dəqiq bilsin.

Vergitutma elementlərinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması

Eyni zamanda, bir məsələni də vurğulamaq lazımdır ki, vergi qanunvericiliyi formalaşdırılan zaman bir sıra *vergitutma elementlərinin* mahiyyəti dəqiqləşdirilir ki, bu da daha optimal vergi sisteminin təşkilini şərtləndirən məsələlərdəndir.

İlk növbədə *verginin subyekti və daşıyıcısı* təyin olunur. Verginin subyekti dedikdə formal olaraq vergiləri ödəməyə məcbur olan fiziki və hüquqi şəxslər başa düşülür. Verginin daşıyıcısı dedikdə isə o şəxslər başa düşülür ki, onlar faktiki olaraq bu vergini ödəyirlər. Məsələn, əlavə dəyər vergisinin və aksizin formal ödəyiciləri müvafiq olaraq, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ƏDV qeydiyyatından keçən hüquqi və fiziki şəxslər və aksizli mallar istehsal və ya idxal edən şəxslər hesab olunur. ƏDV və aksizin faktiki ödəyiciləri isə malları (*işləri, xidmətləri*) alan şəxslərdir, yəni istehlakçılardır. Baxmayaraq ki, bu vergilər dolayı olaraq istehlakçı tərəfindən ödənilir, sonuncudan isə qeyd olunan vergilər birbaşa tutulmur. Bu vergiləri ƏDV qeydiyyatından keçən və aksizli mallar istehsal və ya idxal edən hüquqi və fiziki şəxslər hesablayaraq büdcəyə ödəyir [4].

Vergitutma mənbəyi dedikdə vergilərin hansı mənbə hesabına ödənilməsi başa düşülür. Bu mənbə kimi vergi ödəyicisinin ya gəliri, ya da əmlakı çıxış edə bilər. Təcrübədə elə hallara rast gəlinir ki, əmlakın üzərinə təkcə əmlak vergisi deyil, eləcə də digər vergilər, o cümlədən gəlir vergisi də düşə bilər. Bu zaman iki hal baş verir:

Birinci halda əmlakdan ayrı-ayrı vergilərin ödənilməsi nəticəsində bütöv ümummilli əmlak fondu azalmır. Belə ki, vergilərin ödənilməsi nəticəsində əmlakların bölüşdü-

rülməsi, yəni bir əldən digərinə keçməsi prosesi baş verir.

İkinci halda isə müxtəlif vergi ödəyicilərinin əmlakından verginin ödənilməsi bütöv ümummilli əmlakın azalması ilə müşayiət olunur. Məsələn, hər hansı bir vergi ödəyicisi gəlir vergisini ödəmək üçün öz əmlakını satmaq məcburiyyətində qalır. Bu əmlakı digər bir şəxs özünün faktiki gəliri hesabına əldə edir. Qeyd olunan halda vergi mikroiqtsadi səviyyədə əmlakın üzərinə düşür, yəni əmlakın satılması hesabına ödənilir. Makroiqtisadi səviyyədə isə vergi sadəcə əmlakın bir şəxsdən digərinə keçməsinə səbəb olur və faktiki olaraq gəlirdən ödənilir.

Əgər sahibkar yüksək məbləğdə vergini ödəmək üçün öz əsas istehsalat binasının bərpa və təmirindən imtina edərsə, bu onun əmlakının dağılmasına səbəb olur. Nəticədə təkcə mikroiqtsadi səviyyədə deyil, makroiqtisadi baxımdan da bütöv ümummilli əmlaka zərər dəymiş olur. Bu hal o zaman baş verir ki, dövlət tərəfindən alınan həmin vergi məbləği ümummilli əmlakın yüksəldilməsinə sərf olunmur.

Hətta vergi əmlakdan ödənilsə belə o, gələcək gəlirlərin azalması hesabına ödənilir. Məsələn, yuxarıda çəkdiyimiz misala uyğun olaraq, hər hansı bir şəxs vergi ödəmək üçün istehsalat binasının bərpasından imtina edir və bunun nəticəsində isə o, gələcək fəaliyyətini və gəlir əldə etmək imkanını məhdudlaşdırır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, vergilərin ödənilməsi üzrə əsas mənbə milli gəlirdir.

*Vergitutma obyekt*i dedikdə vergiyə cəlb oluna bilən və verginin aid olduğu obyektlər nəzərdə tutulur [3]. Bura gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işin, xidmətin) dəyəri və digər vergitutma obyektləri daxildir. Vergitutma obyekt kimi azad nemətlər, məsələn, hava, günəş şüası və s. götürülə bilməz. Vergitutma predmeti

kimi uzun müddət istifadə olunan və gəlir gətirən maddi və mənəvi nemətlər də hesab oluna bilər. Bura torpaq, bina, işçi qüvvəsi və s. aiddir.

Vergitutma miqyası kimi vergilərin hesablanması üçün *əsas götürülən vahid* hesab olunur. Məsələn, torpaq vergisi hesablanan zaman vergitutma miqyası kimi sahə götürülür. Gəlir vergisində isə vergitutma miqyası gəlirin həcmi hesab olunur. Bu həcm nə qədər böyükdürsə, ondan ödənilən verginin məbləği də yüksək olmalıdır.

Bəzi hallarda vergitutma mənbəyi, obyekt və miqyası üst-üstə də düşə bilər. Məsələn, əgər gəlir vergisi əldə olunan gəlirdən ödənilirsə (*əmlakın satılması hesabına deyil*), bu halda gəlir eyni zamanda həm vergitutma mənbəyi, həm obyekt, həm də miqyası kimi çıxış edir. Digər hallarda isə bunların hər üçü fərqlənir. Məsələn, müqayisə etdiyimiz misala görə, vergi müəssisənin gəlirindən ödənilirsə, onda vergitutma mənbəyi kimi gəlir, obyekt kimi müəssisə, miqyas kimi isə müəssisənin dövriyyəsi çıxış edir. Digər tərəfdən, torpaq vergisi üzrə vergitutma obyekt və miqyası torpaq sahəsi, mənbəyi kimi isə gəlir hesab olunur.

Vergitutmanın digər elementlərinə isə aşağıdakılar aiddir:

Vergitutma bazası - vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsidir [5].

Vergi miqdarı - büdcəyə ödənilməli olan verginin həcmi.

Vergi güzəşti - vergi ödəməkdən azad etmə və ya möhlət vermə və s.

Nəticə

Beləliklə, sonda qeyd etmək olar ki, vergi qanunvericiliyi formalaşdırılan zaman yuxarıda sadalanan prinsipləri əsas götürərək verginin subyekt və daşıyıcısı dəqiq müəyyən olunmalı, vergitutma mənbəyi, obyekt, miqyası və digər vergituma elementləri iqtisadi cəhətdən

əsaslandırılmalı və yaradılan vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq etməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi, Bakı, CBS PP, 2010.
2. Соколов А.А. «Теория налогов», М.: 2003, с. 512.
3. Мəmmədov F.Ə. və başqaları. Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları, Bakı: "Ozan", 2001, s. 412.
4. Rəhimov R.Z. Aksizlərin yaranması və tətbiqinin iqtisadi xüsusiyyətləri // "Azərbaycanın vergi xəbərləri" jurnalı. Bakı, 2009. №8. səh. 31.
5. Azərbaycanda Avropa İttifaqının TACİS proqramı. "Vergi Məcəlləsinin tətbiqinə dair tövsiyələr" Bakı, 2005.

Рахимов Ровшан Заин оглы

Магистр экономических наук
ООО Bakinar Konsalting

ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ПРИНЦИПЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Аннотация

В данной статье указывается насколько значимо соответствие применения различных видов налогов принципам налогообложения при формировании налогового законодательства и определении данных налогов. Помимо этого, автор акцентирует внимание на том, что при формировании налогового законодательства для должной оценки принципов налогообложения существует необходимость в точном определении элементов налогообложения также с экономической точки зрения и их содействии в формировании оптимальной налоговой системы.

Ключевые слова: *налоговый законодательства, налогообложения*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 08.09.10.
Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 24.09.10.
Çapa qəbul olunmuşdur: 24.11.10.